

**XII. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA
KOLOZSVÁR, 2009. MÁJUS 15-17.**

**FORREIDER JÓZSEF DÍSZMŰKOVÁCS MUNKÁI A
MAROSVÁSÁRHELYI KULTÚRPALOTÁN**

DIÁK:

**ONIGA ERIKA
BBTE, TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA KAR
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM SZAK
MESTERKÉPZŐ, I. ÉV**

TÉMAVEZETŐ:

**KOVÁCS ZSOLT EGYETEMI TANÁRSEGÉD
BBTE, TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA KAR
MŰVÉSZETTÖRTÉNET TANSZÉK**

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	1
Bevezető.....	2
Kutatástörténeti háttér	3
A Forreider és Schiller cég.....	7
Forreider József életéről és munkásságáról	8
A Kultúrpalota díszműkovács munkái	13
A tervezés	13
A kivitelezett munkák	22
Következtetések	33
Források	34
Felhasznált irodalom.....	35
Képek jegyzéke.....	36
Függelék.....	37

BEVEZETŐ

Szakedolgozatomban a marosvásárhelyi Városháza¹ kovácsoltvas díszítéseiről írtam, mert időrendi sorrendben ez volt az első olyan középület a városban, amelyre látványos fémdíszítéseket készítettek. Az épületet két budapesti műépítész, Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte, akik miután 1908-ban befejezték a Városháza felépítését, dr. Bernády György polgármestertől megbízást kaptak a Kultúrpalota terveinek az elkészítésére is.

Az 1908-1911 között tervezett épületet, melyet a megrendelő, dr. Bernády György² a „magyar képző- és iparművészet kincsházává” szánt, s amely azóta is teljesíti ezt a szerepet, 1911-1913 között vitelezték ki.³ Ennyi év távlatából visszatekintve talán kissé kopott eredeti neve, a Közművelődési Ház, de művészi értéke annál becsebb, hisz egy összművészeti alkotás, úgynevezett Gesamtkunstwerk létrehozására törekedett úgy a megrendelő, mint a tervező építészpáros. Számtalan művészettörténész, építész kutatásának nyújtott központi témát ez az egyedi építmény, amelynek a megtervezése is a tökéletesség igényével történt. S talán épp ez a minden részletre kiterjedő tökéletesség, a gazdagon díszítettség az oka annak, hogy nem született a Kultúrpalotáról egy olyan egységes mű sem, amely az épületet a maga összhatásában, ugyanakkor apró részleteivel együtt tárgyalná. Szinte mindenki más és más művészeti ág tanulmányozása végett vonta vizsgálódása alá az épületet.

Kutatásunk során kísérletet teszünk az épület azon díszműkovács munkáinak a bemutatására, amelyek a budapesti Forreider és Schiller cégnek, azon belül pedig Forreider Józsefnek tulajdoníthatóak. A téma újszerűségét és érdekességét az eddig fel nem tárt levéltári iratok és a fémdíszítéseknek a szakirodalom általi szinte teljes figyelmen kívül hagyása adja, és nem utolsósorban az a tény, hogy e munkák kivitele annak a „vasműves iparművészek”⁴ a nevéhez kötődik, akiben az európai színvonalú magyar szecessziós vasművesség alapjainak a megteremtőjét tisztelik.

¹ Napjainkban Megyeháza.

² Várallyay 2006, 149. o.

³ Marosvásárhely polgármestere 1902-1913 és 1926-1929 között.

⁴ Perekó 1989, 451. o.

KUTATÁSTÖRTÉNETI HÁTTÉR

A marosvásárhelyi Kultúrpalota (1, 2. kép) fémdíszítéseinek a kutatására és leírására még nem került sor. Az épületről írt tanulmányok csak részben érintik a díszeket, munkákat, de ezek rövid áttekintése adja a téma kutatástörténeti hátterét.

A Kultúrpalota részletesebb leírására Traian Duşa vállalkozott. Munkája 1970-ben jelent meg, „A Tirgu Mures-i Kultúrpalota” címen. Bernády György az épületet „a magyar képző- és iparművészet kincsházaként” képzelte el, a könyv tartalma azonban megítélésünk szerint ezt nem tükrözi megfelelően. Megközelítési stílusa részben értékcsökkentett képet fest a valóságról, elhallgatja az igazi mérvadó elemeket, a díszítő formavilágot, amelyet magán hordoz a műemlék. Viszont a harmadik fejezetben értékes építészeti leírást kapunk a Kultúrpalotáról. „A kultúrpalota építészeti és díszítőművészeti felfogása” illetve „A kultúrpalota belső és külső dekorációs motívumai” alfejezetekben a szerző rövid leírást ad a művészi értékű fémdíszítésekről is. A főhomlokzat közepén elhelyezett főbejárat négy masszív ajtaját öt beton pillér fogja közre. A szárnyas ajtókat felül sárgaréz rács védi, melyek motívumai a menyasszonyi ládák díszítőmotívumaival mutatnak rokonságot, míg az öntött kilincsek a Nyárad völgyi, a csíki, az udvarhelyi és a korondi néprajzi vidékek kézműipari termékeinek a díszítettségre utalnak.⁵

Marosi Barna 1993-ban kiadott kötetében három fejezetben kitér a Kultúrpalota építéstörténetének pár fontosabb mozzanatának ismertetésére. Felsorolja azoknak a művész- és mesterembereknek a nevét, akik részt vettek a Kultúrpalota képzőművészeti kialakításában, de nem említ semmit a lakatosokról vagy a lakatos munkákról.⁶

Az *Ars Hungarica* 1999/2⁷-es számában két tanulmány⁸ jelent meg az épületről. Az egyikben Gellér Katalin a gödöllői művésztelep vezető egyéniségeinek a terveit mutatja be, amelyek a Kultúrpalota számára készültek. Több hasznos megjegyzéssel szolgál témánkat illetően. „A hall oszlopait és féloszlopait fekete svéd gránit burkolat fedi, kalapált rézből készült kompozit oszlopfőekkel, rozettákkal, a sarkokon madárcsörre

⁵ Duşa 1970, 23. o.

⁶ Marosi 1993, 37. o.

⁷ *Ars Hungarica*. 1999/2.

⁸ Gellér Katalin: *A gödöllői művésztelep vezető mestereinek tervei a marosvásárhelyi Kultúrpalota számára*. 353-374. o.; Kovács Etelka: *A marosvásárhelyi Kultúrpalota homlokzattervei*. 375-388. o.

emlékeztető díszítménnyel.”⁹ A Gödöllői Városi Múzeumban őrzött Körösfői-Kriesch Aladár vázlatanyagai között előtanulmányokat talált az előcsarnokban levő pillérekhez, a csillárokhoz és a bejárat fölötti Tiffany üvegekből készült ablakhoz. További iratok hiányában sajnos nem lehet kideríteni, hogy a saját munkáit igazította a meglévő díszítésekhez, vagy az említett tárgyak tervezésében vett részt.¹⁰

A másik tanulmányban Kovács Etelka – hasonlóképpen – levéltári iratokat felhasználva az építést megelőző tervváltozatokat mutatja be. A terveken nyomon követhető ahogyan a homlokzati kiképzéssel egyidőben a nyílások formáját, stílusát is megváltoztatják. Elsősorban a fő- és a mellékbejáratok kialakítása és ezek kovácsoltvas rácsainak változása érint bennünket. A még kétszintesre tervezett 1910 januárjában készült terv főbejázatán „íves-népies kapuzatformájú bejáratot egy, a vasbeton konstrukciót nyíltan bemutató új megoldásra” alakították át.¹¹ Az utolsó tervváltozaton a bejáratok ajtókon nem jelenik meg kovácsoltvas rács.

A Kultúrpalota pár oldalas leírását adta közre Keresztes Gyula, marosvásárhelyi műépítész a 2000-ben megjelent „Marosvásárhely szecessziós épületei” című könyvében. Néhány mondatban megemlíti a fémdíszítéseket is. Az előcsarnok feketemárvánnyal burkolt pilléreinek az éleit „kovácsolt és díszített sárgaréz-lemez szegélyezi. A pillérek fejezeteit akantuszlevelek díszítik, az éleken összeálló stilizált madárfejekkel.”¹² A főbejárat nyitható ablakszárnyait díszítő rácsokat sárgarézből öntött rácsnak írta, melynek „görbe és ellengörbe vonalvezetése és a népi hímzések motívumainak alkalmazása a szecesszió formáit mutatják.”¹³ Könyvében felsorolja a szecesszió idején Marosvásárhelyen munkálkodó kivitelező vállalkozókat is. Both Sándor, marosvásárhelyi műlakatosmester munkásságánál írja, hogy ő „készítette a Közművelődési Ház díszes kovácsoltvas (aranyozott) nyílászáró rácsait, az ajtók vasalásait, az előcsarnok márványpilléreinek rézveretes fejezeteit és élvédő borításait.”

A röviden felvázolt szakirodalom alapján világossá vált, hogy ezek a munkák nem szolgálnak részletes adatokkal és leírásokkal a kovácsoltvas munkák terén. Ennélfogva kutatásunk szempontjából meghatározó jelentőségű a kovácsoltvas-művesség

⁹ Gellér 1999, 364. o.

¹⁰ U.o. 368. o.

¹¹ Kovács 1999, 384. o.

¹² Keresztes 2000, 64. o.

¹³ Uo. 70. o.

történetének egyik kitűnő ismerője a magyarországi Perekházy Károly¹⁴ munkássága, aki az elmúlt század második felében több kötetet jelentetett meg ebben a témakörben. Munkái több szempontból is útmutatóvá váltak, melyek által széleskörű bemutatást kaptunk az európai és a magyarországi kovácsoltvas munkákról és ezek értékeléséről.

Kutatásának legnagyobb meglepetéseit Perekházy könyvei szolgáltatták. Ő már 1984-ben megjelent könyvében mintegy fél mondatban közzétette, hogy a budapesti Forreider és Schiller cég készítette a Kultúrpalota magyaros motívumokkal kovácsolt kapuját 1910-ben.¹⁵ Mindez egyértelművé számunkra csak a két évvel később kiadott „Stílus és technika a kovácsoltvas-művészetben” könyvében válik, amelyben Forreider József vidéki munkái közül a marosvásárhelyi Kultúrpalotát említi meg. Csak ebben az összefüggésben érthetjük igazán Bernády György 1913-ban, a Kultúrpalota átadási ünnepségén elhangzott köszönetet mondó beszédében¹⁶ a budapesti Forreider és Schiller cég említését.

Tehát a kutatástörténeti háttér szempontjából Perekházy munkái válnak irányadó szakirodalommá, de szintén nagy jelentőséggel bír a többi publikáció is, amelyek kiegészítik vagy alátámasztják az eddigi kutatásaink során tett megállapításokat.

¹⁴ Perekházy Károly (1921-2000) a magyar iparművészet kutatásának egyik jelentős alakja. Budapesten az I. kerület Ingatlankezelő Vállalat főmérnöke volt, majd a Fővárosi Ingatlankezelő Műszaki Vállalat (FIMŰV) műemléki osztályvezetője, később igazgató főmérnöke. 1979-től pedig főként a kovácsoltvas-művészet történetével foglalkozott. Több mint 250 írása jelent meg. Jelentősebb művei: *Magyarországi kovácsoltvas-művészet* (1982); enciklopédikus igényű megírt, összefoglaló munkája *Az európai kovácsoltvas-művészet története* (1984); *Stílus és technika a kovácsoltvas-művészetben* (1986); *A Jungfer lakatos család mestersége-művészete* (1986); *Művészi kovácsoltvas munkák a Magyar Külkereskedelmi Bank székházán* (1998); Budapest, *Építészeti részletek kovácsoltvas fejezete* (1999). Munkásságáról lásd: Országépítő 2001/1, 29.

¹⁵ Perekházy 1984, 315. o. De a levéltári iratok azt igazolják, hogy csak 1912-ben készült a kapu.

¹⁶ Bernády 1913, 395-398. o.

1. kép

2. kép

A FORREIDER ÉS SCHILLER CÉG

„Némi keserűséggel kommentálható, hogy művészettörténet írásunk a vasművességgel – a művészi kovácsolással – nem foglalkozott jelentőséghez mérten, az alkotások regisztrálására nem került sor, így e művészeti ág fejlődése (különösen a múlt század utolsó és századunk első harmada), mestereinek kiléte még ma is felderítetlen, alkotásaikat elvétve ismerjük csak, pedig a szecesszió vasművészete az építészetnél nem nemcsak asszisztált, hanem annak teljes jogú társává vált, sőt olykor felül is múlta.”¹⁷ – írja Perekházy Károly.

Esetünkben is hasonló hiányosságokkal kell szembesülnünk. A Forreider és Schiller cég működéséről viszonylag keveset tudunk. A társas cég létrehozói Forreider József (3. kép) és Schiller Rezső lakatosok voltak. A közös vállalkozás bejegyzésére 1899. szeptember 6-án került sor, „Forreider és Schiller” illetve „Forreider & Schiller” néven (4, 5. kép).¹⁸ Perekházy Károly megjegyzi, hogy annak ellenére, hogy a munkák a közös vállalkozás keretén belül készültek, az alkotásokat kivitelezését Forreider végezte, míg Schiller a cég üzleti részét vezette.¹⁹ Ám részben cáfolható e tény, ha figyelembe vesszük, hogy Schiller Rezső lakatosműhelye már 1897. január 31-e óta „szakadatlanul fönnáll” a Ranolder u. 14. szám alatt.²⁰ Mint lakatosmester önállóságát az is bizonyítja, hogy az 1915. decemberében megszűnt társasviszony után mindketten külön-külön folytatták a lakatos iparban való tevékenységüket. Schiller Rezső az Üllői út 117. szám alá jegyeztette be iparos engedélyét, 1915. nov. 10-én, amely 1922. nov. 1-én szűnt meg. Forreider József iparosként 1915. nov. 8-tól dolgozott. Ő maradt a régi műhelyben, a Dandár utca 24. szám alatt, melyet 1932. január 12.-én áthelyezett a vele szemközti oldal

¹⁷ Perekházy 1977, 10. o.

¹⁸ BFL, VII/2/e, Cg 3433, számozatlan

¹⁹ Perekházy 1989, 453. o.

²⁰ BFL, VII/2/e, Cg 3433, számozatlan

23. szám alá. A műhely az 1939-ben még működött.²¹ Halálának pontos időpontját sem ismerjük, de 1940-re tehető.²²

FORREIDER JÓZSEF ÉLETÉRŐL ÉS MUNKÁSSÁGÁRÓL ...

... sajnos kevés dokumentációval rendelkezünk. Nevét a múlt idő homályba vonta, s ez arra biztat, hogy kissé lépjük át a címben megjelölt témát és szenteljünk pár sort az életének és a munkásságának ismertetésére. Részben ezt tesszük azért is, hogy könnyebben meg tudjuk határozni a Kultúrpalotához készített fémdíszítések helyét Forreider munkásságában és önálló értékét erdélyi viszonylatban.

Csak naiv ábrándozással remélhetjük, hogy a cég és a műhely iratai, a mester munkáinak a tervei porosodnak valahol, mert eddig semmi jel nem utalt arra, hogy túléltek volna az évtizedek viszontagságait. Forreider József életéről és munkásságáról egyetlen rövid és összegző tanulmány született, Perekházy Károly tollából.²³ E tanulmány egyik alapvető forrása a róla megjelent cikk a Magyar Lakatosmesterek Lapjának 1907. február 25-i számában. Féltve őrizve a korhű méltatás minden szavát, igazságosabb, ha az szerint mutatjuk be:

Forreider József.

(A király koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.)

„Forreider József Komáromban született 1870. augusztus 23-án. Iskolai tanulmányait végezvén, tanonc lett, már tanonc-ideje alatt a komáromi tanoncmunka-kiállításon művészies munkáiért kétszer tüntették ki. Felszabadulása után a Jungfer Gyula cs. és kir. udvari műlakatos-mesternél kapott alkalmazást, aki az ügyes és szorgalmas

²¹ BFL, IV/1478/c, 5. köt. (1915-1919). 1915-ös év, ugyanazon az oldalon vannak bejegyezve, Forreider 100-as, Schiller 98-as sorszámmal.

²² Perekházy 1989, 464. o.

²³ Perekházy Károly: *Forreider József vasműves iparművész.* In. *Építés –építészettudomány.* Szerk. Szabó János. XX. Köt. 3-4. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

ifjút megkedvelve, előmunkássá tette. Később Páder Nándor, majd Lepter János műhelyében lett műkovács előmunkás.

E közben állandóan látogatta a technológia szakrajztanfolyamát és Edvi Illés Aladár tanára ajánlatára 1895-ben Berlinbe utazott, ahol Schulz G. Holdefleis elsőrangú cégnél talált foglalkozást, bár németül sem tudott, mégis a főnökök a legteljesebb bizalmukkal akként tüntették ki, hogy előmunkássá léptették. Az 1896-iki berlini ipari kiállításon a cég az általa készített munkákkal vett részt. Egyik bronzból készült művét főnöke 3000 márkáért vette meg. Hírnév és dicsőség közepette elérkezettnek látta azt a tervét végrehajtani, hogy Budapesten önállósítsa magát. 1899-ben társult Schiller Rezső lakatosmesterrel.

Mint önálló iparos célul tűzte ki főleg a díszkovácsolási munkák végzését, ezen a téren nagy és méltó sikereket ért el. Az első nagyszabású díszmunkája a Bálint és Jámbor műépítésszek tervei szerint készült nagy kovácsolt vaskapu volt,²⁴ mely a szakkörökben is méltán feltűnt. Ezek után sorra kapta a rendeléseket. Ők készítették az erzsébetvárosi templom bronz tárgyait, a Klotild paloták kovácsolt díszrács-munkáit.²⁵ Szerepeltek az 1900. évi párisi világkiállításon, az 1901-iki évben az Iparművészeti Társulat kiállításán elnyerték a kereskedelmi minisztérium nagy érmét. Az 1902-ik évi turini nemzetközi kiállításon ezüst-érmét, ugyanazon az évben az Iparművészeti Társulat kiállításán a 2000 koronás nagy díjat nyerték, az 1904-ik évi st. louis-i világkiállításon aranyérmét, a Milanói kiállításon pedig díszoklevelet kaptak. (...)”²⁶

- *A munkái(k) időrendi sorrendben:*²⁷

1900 – Zala György egykori műteremházának ablakrácsa (Bp., Ajtósi Dürer sor 25/a)

1900 – Klotild palota építésénél bizonyos kovácsoltvas munkák (Bp.)

1901 – (egykori) Léderer-palota kétszárnyú kovácsoltvas kapuja (Bp., Bajza utca)

²⁴ A Bajza utcai (Bp.) egykori Léderer –palota (1901) „tüneményes szépségű kétszárnyú kovácsoltvas kapuja” a második világháborúban elpusztult. Perekházy 1989. 453-454. o.

²⁵ Ők készítették a felvonó betétrácsait, a portálok szecessziós felülvilágítóját, a főlépcső kovácsoltvas munkáit, a kávéház kandelábereit és az oszlopok kovácsoltvas ornamentikáit. U.o. 456. o.

²⁶ MLL, 1907. febr. 25., 3-4. o.

²⁷ Perekházy 1989. 453-462. o.

? – Szent István krt. 10 sz. ház kapuja (Bp.)
 1902 – Heidelberg család sírboltjára készített kapu (Bp., X. Kozma u. 6.)
 1904 – saint-louisi világkiállítás magyar pavilonjának háromtagozatú főkapuja
 1905 körül – Rosenberg házaspár u. 6. sz. ház kovácsoltvas kapuja (Bp.)
 1905 körül – Baros u. 15. sz. ház neogótikus vaskapuja (Bp., VIII. ker.)
 1910 – Üllői u. 34. sz. ház kovácsoltvas kapuja
 1912 – a Kultúrpalota műlakatos munkái²⁸ és kovácsoltvas kapuja (Marosvásárhely)
 1913 – a színház szecessziós rácsai (Nagybánya)
 1920 – a szerb templomkert 18. századi kovácsoltvas kapujának a másolata (Bp.)
 1925 – szülei nyughelyére készített síremlék (Komárom)
 1929 – a Gellért-gyógyfürdő nagy teraszának kovácsoltvas kapuja (Bp.)
 1930 – a gellérthegyi sziklakápolna ókeresztény stílusú kovácsoltvas díszei
 1937 – a Fővárosi Képtár részére végzett díszlakatos munkák (Bp.)
 - visszafogottabb lakatosmunkákat készített még iskolák, bérházak, stb. számára is.

- *A kitüntetései(k) időrendi sorrendben:*²⁹

1898 – 200 koronás díj („munkájának jeles kidolgozásáért”)
 1901 – állami iparművészeti aranyérem (budapesti iparművészeti kiállítás)
 1902 – ezüstérem (torinói világkiállítás)
 1902 – „legbensőbb elismerés” (a vallás- és közoktatásügyi miniszter részéről a torinói kiállításon elért eredményéért)
 1902 – 2000 koronás iparművészeti nagydíj
 1904 – díszoklevél (milánói kiállítás)
 1905 – az Országos Magyar Iparművészeti Társaság választmányának tagjául választották
 1907 – koronás magyar érdemkereszttel tüntette ki a király
 1925 – elsőként nyerte el aranykoszorús műlakatos mester címet³⁰

²⁸ A műlakatos munkák némelyikét készítette Forreider József.

²⁹ Perekó 1989, 459-462. o.

³⁰ A két világháború között az Országos Kézművesipari Tárlat arany- és ezüstkoszorús mesterversenyeket szervezett, amelyen a szakma legjobbjai vettek részt. Az első versenyt 1925-ben rendezték meg, ahol

„A századfordulót követően a szecesszió vasművességének legkiemelkedőbb egyéniségét tisztelhetjük benne” – írja Perekházy Károly az 1989-ben megjelent tanulmányában. Nemcsak kivitelezett, hanem maga is tervezett többek közt szecessziós iparművészeti tárgyakat. Ilye például az Iparművészeti Társulat 1900. évi karácsonyi kiállításán bemutatott lámpa és teaifőző készlete, amely az ostorcsapás vagy cigarettafüst néven ismert vonalvezetést követi.³¹ Egyes kovácsoltvas kapuján is ugyanennek a stílusáramlatnak a képzeletvilága nyilvánul meg (pl. egykori Léderer-palota kapuja, a Heidelberg-család sírboltjának kapuja, stb.). Az imbolygó formavilág mellett alkotásain megtalálhatóak a naturalista ábrázolások, pl. a napraforgó vagy a margaréta, akárcsak a magyaros motívumok.³²

Mesterei neve (Jungfer Gyula, Páder Nándor, Lepter János) úgy hazánkban, mint külföldön is ismertek voltak. A tőlük szerzett tapasztalatokat kamatoztatta, s nagy gyakorlattal végezte a vas-, a réz-, az alumíniumbronz kovácsolását, a domborítást, a vas faragását. Saját tervezésű munkáit gyakran jelentette meg a Műipari Mintalokban, a Magyar Iparművészetben.³³

Forreider József a munkáival magasan felülemelkedett korának kovácsmesterein, megteremtve a magyar szecessziós vasművesség művészi alapjait.³⁴

Forreider elsőként nyerte el az aranykoszorús mülakatos mester címet. Pályaműve az az évben készített síremlék volt a szülei nyughelyére. 1925-37 között csak négyen nyerték el ezt a kitüntetést. Uo. 462. o.

³¹ U.o. 463. o.

³² Perekházy 1977, 12. o.

³³ Perekházy 1989, 463. o.

³⁴ Perekházy 1977, 16. o.

3. kép

4. kép

Forreider és Schiller
vasművesek
BUDAPEST,
IX., Közraktár-utca 12. Lónyai-utca 25.

■ ■ ■

Ajánlják magukat eset-
leg vidéki kollegáik ré-
szére is egyes díszítési
hozzákovácsolások, ragasz-
tások kivételére nézve is, ol-
csó és jutányos árak mellett.

5. kép

A KULTÚRPALOTA DÍSZMŰKOVÁCS MUNKÁI

A TERVEZÉS ...

Dr. Bernády György fáradhatatlan alkotó szellemiségével illetve a tervezők és kivitelezők szakmai hozzájárulásával a Kultúrpalota viszonylag rövid időn belül épült fel. Olvasva az építkezésre vonatkozó szakirodalmat és a Maros Megyei Állami Levéltárban őrzött levelezéseket láthatjuk, hogy számos tervváltozat készült, amíg az épület elnyerte végleges állapotát. A fémmunkával kapcsolatos részletrajzokból csupán két terv maradt fenn (13. 14. kép), de bizonyos változásokat egyes fémdíszítések formájáról és kialakításáról (pl. a kapuk esetében) a homlokzattervekről is leolvashatunk (8, 9, 10, 11, 12. kép). Kovács Etelka 1999-ben megjelent tanulmánya³⁵ hasznos megállapításokat tesz a homlokzat kiképzésének terveiről. A tanulmány végén azt a lényeges megállapítást írja le, hogy az első terveken érződik, hogy az építészek feladata volt a díszítések tervezése, amely nem lépett túl az „általános magyaros jellegen”, sőt nem múlta volna fölül a vele egyidőben épült középületek mintázatát. A Kultúrpalota „a magyarság művészi és tudományos értékeit hangsúlyozó” díszítési programját a gödöllői művésztelep egyéniségeinek a meghívása után nyerte el. A következőkben kiderül, hogy az egyes művészek tervező jelenléte úgy a falképek, mozaikok, domborművek, mint a fémdíszítések esetében is érvényes.

Az épület kivitelezésére a pályázatokat 1910. március 21-ig lehetett benyújtani. Később megismételték a versenytárgyalást április 22-i határidővel.³⁶ A legelőnyösebb ajánlatot a budapesti Grünwald testvérek³⁷ nyújtották be, ezért ők nyerték el a kivitelezésre szóló megbízást. A levéltári iratanyag között kimondottan a lakatos munkára mindössze két beérkező ajánlat található. Az első 1910. április 21-i dátummal keltezett, a helybéli Both Sándor és Panajoth Albert³⁸ lakatosoknak a lakatosmunkákra

³⁵ Kovács Etelka: *A marosvásárhelyi kultúrpalota homlokzattervei*. In. *Ars Hungarica* 1999/2. Szerk. Tímár Árpád.

³⁶ Várallyay 2006, 151. o.

³⁷ E céghez időközben hozzátársult Schiffer Miksa is. Uo.

³⁸ Ő készítette pár évvel korábban a Városháza lakatos munkáit.

tett ajánlatát tartalmazza, 12.448 korona elvállalási összeggel.³⁹ Sajnos jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy összesen hányan nyújtottak be ajánlatot erre a munkanemre. Elképzelhető, hogy nem találtak megfelelő kivitelezőt, mert 1912 júliusában még levelezés zajlik a lakatosmunkák ügyében. Ennek a levélváltásnak az egyike maradt meg (6, 7. kép, I. melléklet), melyet a Forreider és Schiller cég küldött Bernády György polgármesternek, amelyben közlik, hogy a Kultúrpalota építésének vállalkozója, a Grünwald és Schiffer cég felkérésére adtak be ajánlatot az olyan fémdíszítéseknek a kivitelezésére, amelyek Budapesten is elkészíthetők. Mivel az első ajánlatokra nem érkezett értesítés, ezért ismételték meg ezúton is a kérelmüket egy újabb levélben. Alkalmasságukat és megbízhatóságukat azzal indokolják, hogy az alapvetően lehetetlennek tűnő, rövidre szabott határidőn belül képesek *becsülettel* elkészíteni a díszítéseket. Ily módon Marosvásárhelyen hirdethetnék „a kovácsolt fémbe bevihető munkatechnikának a jelen magaslatát”. Végezetül felsorolják azokat a munkákat, amelyre ajánlatot adtak: négy tölgyfaborított fakapu bronzbetétrácsokkal és bronz szegélyezések – ugyanaz de bronz helyett kovácsolt vasból készítve; egy kétszárnyú rácsos vaskapu díszkovácsolva; egy Marquise üvegtető az utcai kapunyílás felett; három zászlótartó kovácsolt vasból; kb. 20 futóméter erkélyrács a cukrászdába.⁴⁰

Ebből a felsorolásból következtethetünk arra a feladatkörre, amit a Forreider és Schiller cég vitezelt ki. A következőkben ezeket a fémdíszítéseket fogjuk alaposabban a vizsgálatunk tárgyává tenni.

A cég ajánlatának első munkadarabjai a két homlokzat főbejárati kapuinak a megmunkálása volt. Ezek tervezésének kezdeti fázisa az első ismert homlokzati terveken (1910 januárjából) látható. (Ide tartoznak a részletrajzok is) E terveken a homlokzat síkjának díszítését a lekerekített vonalak, az íves formák határozzák meg. Ebbe tökéletesen illeszkedik a kosáríves lezárású négy főbejárat. Az oldalhomlokzat főbejárata is íves lezárású. A nyílások részletrajzán látható a kovácsoltvasrács formája is. Az 1911 szeptemberére keltezett homlokzati tervből csak egy maradt fenn, – a főhomlokzathoz – de alapvető változásokat mutat az előzőkhöz képest. „Komorék átalakították az íves-népies kapuzatformájú bejáratot egy, a vasbeton konstrukciót nyíltan bemutató új

³⁹ MMÁL, 9/207/29-30.

⁴⁰ MMÁL, 9/164/440-441.

megoldásra”⁴¹, a bécsi szecesszió egyik gyakran használt megoldását felhasználva. Ennek a változásnak tudható be a (fő)bejárat ajtókon végeredményként kialakított rácsozat formája.

Az 1910 és 1912 között készített költségvetési árajánlatokban változnak a lakatos munkák leírásai. Az utolsó változat 1912. július 25-én volt kitöltve, Forreider József kézírásával:

„1 tétel: 4 db. 2.85/1.92 m. méretű tölgyfatokos főbejárat kétszárnyú kapu kétoldalt 20 mm. erős tölgyfából, schwartnizva, kevés faragással, egyenes záradékkal, nyitható kis világító szárnyakkal, összesen 6 db. kovácsolt bronz betétráccsal, kívül csipkés, belül egyenes lábazat védő lemezzel, gombokkal és foganyuval sötét színre pácolva.” Ennek darabját 1250 koronáért vállalták el. Forreider József megjegyzi, hogy alternatív vasból 500 koronáért készítenék darabját.

„3. tétel: 2 db. 1. 00/1.95 m méter méretű egyszárnyú pincelejáró kapu egyenes felsőrésszel, tölgyfa borítással, 2 db. nyitható szellőző szárnyal, 2 db. kovácsolt vas védőráccsal és gombokkal, firnissel beeresztve.” Egységára 85 korona.⁴²

„4. tétel: 1 db. 2. 00/3.70 m. méretű kovácsolt vas zeneiskolai kapu 2 nyitható szárnyal, fix felsőrésszel, kulcsos zárral, díszes vaskilincsel, rajz szerinti kivitelben, kivágott lábazatlemezzel, feketére festve, cca. kg. súlyban. Ára 1800 korona.”⁴³

„13. tétel: 1 db. cca. 10.90 m .hosszú marquise 2. 00 m. kiugrással, U vas kerettel, rajz szerinti kivitelben, elől kalapált lemezperemmel, osztással üvegezéshez. Az egész szerkezetet 3 db. kovácsolt függőgyámkar tartja erős kovácsolt vas láncokkal. Míniium alapozással fekete olajfestékkel készen mázolva, elhelyezéssel, teljesen készen. Ára 1300 korona.”⁴⁴

„15 tétel: 20. futóméter Cukrászda erkélyrács kovácsolt vasból, rajz szerinti kivitelben.” Ára futóméterenként 80 korona, összesen 1600 korona. Forreider megjegyzi: „minthogy hajlított alakú tehát sablon kell róla, mely adott esetben beküldendő.”⁴⁵

⁴¹ Kovács 1999, 384. o.

⁴² MMÁL 9/164 /447.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

„17 tétel: 3 db. rajz szerinti zászlótartó rúd készítése kovácsolt vas aljzattal kötésekkel és alsó-felső díszítéssel.” Egységára 230 korona.

Ezeknek a munkáknak a végösszege 10560 korona.⁴⁶ Egy későbbi elszámolásból kiderül, hogy a Forreider és Schiller cégnek 34334 korona 30 fillért fizettek.⁴⁷ Kérdéses, hogy a végösszeg kétharmada minek a fizetsége? Valószínű, hogy más munkák kivitelezésében is részt vettek. De remélhetőleg a további kutatások konkrét magyarázattal fognak szolgálni.

1912. augusztus 5-én kelt iratban⁴⁸ (II. melléklet) Bernády György beszámol arról, hogy dr. Sándorral, a Grünwald cég képviselőjével – Jakab Dezső műépítész jelenlétében – az asztalos és lakatosmunkák újabb egységáraiban állapodtak meg, amelyeket a július 24-én kelt költségvetésben rögzítettek. Ebből az dokumentumból az is kiderül, hogy az egységárok változtatását a lakatos munkák terveinek a módosítása vont maga után, amelyeken nagy valószínűséggel Forreider József változtatott.

Végigkövetve a tervezés folyamatát, következtetésként elmondható, hogy a lakatosmunkák igényesebb formai kialakítása Forreider József részvételének tudható be.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ MMÁL, 9/165/8

⁴⁸ MMÁL, 9/164/434

6. kép

esetleg teljesen célhoz jutnánk, s ha mindennek ellenkezője következne be ekkor is vigasztalna azon tudat hogy ami emberileg lehetséges sőt üzleti szempontból kívánatos, mind meglett téve s nem vádolhatna senki azzal hogy ezek is élhetetlen magyar iparosok.

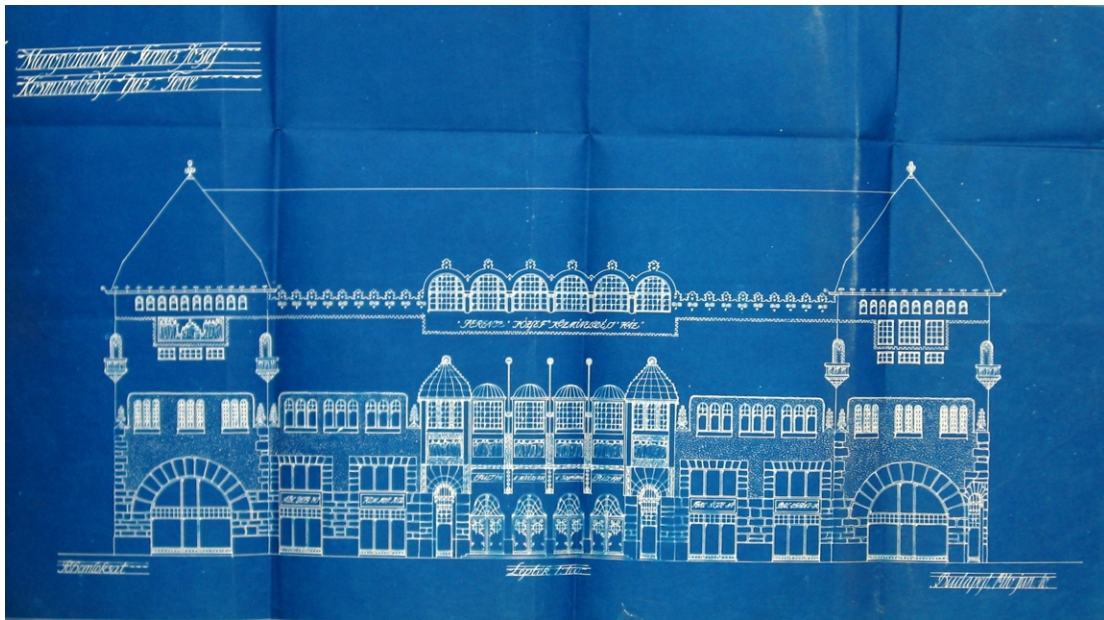
- Alantikban felsorolva azon munkák melyekre ajánlatot adtunk
- 4 db bronzfabortított fakapuk bronzbetétrácsokkal és bronz szegélyezések ugyanaz de bronz helyett kov. vasból készítve
 - 1 " Kétszányú rácsos vaskapu diszkovácsolva
 - 1 " Marquise üvegtető az utozára kapunyílás felett
 - 3 " Zászlótartó kov.vasból
- eka 20 fmtr Erkély rács czukrázdában

Ezzel magunkat Méltóságod további szives jóindulatában ajánlván maradtunk,

Mély hazafiui alázattal
Méltóságod igaz tisztelői
Forreider és Schiller

Forreider és Schiller

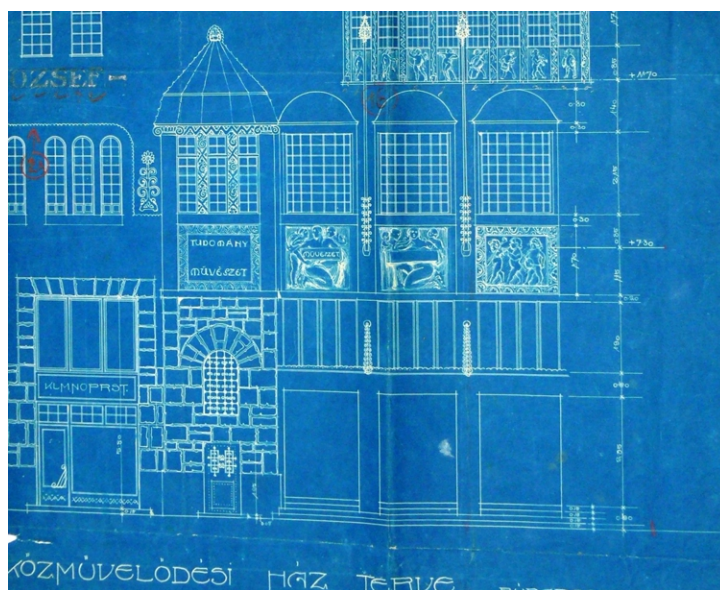
AJÁNLVA

8. kép

9. kép

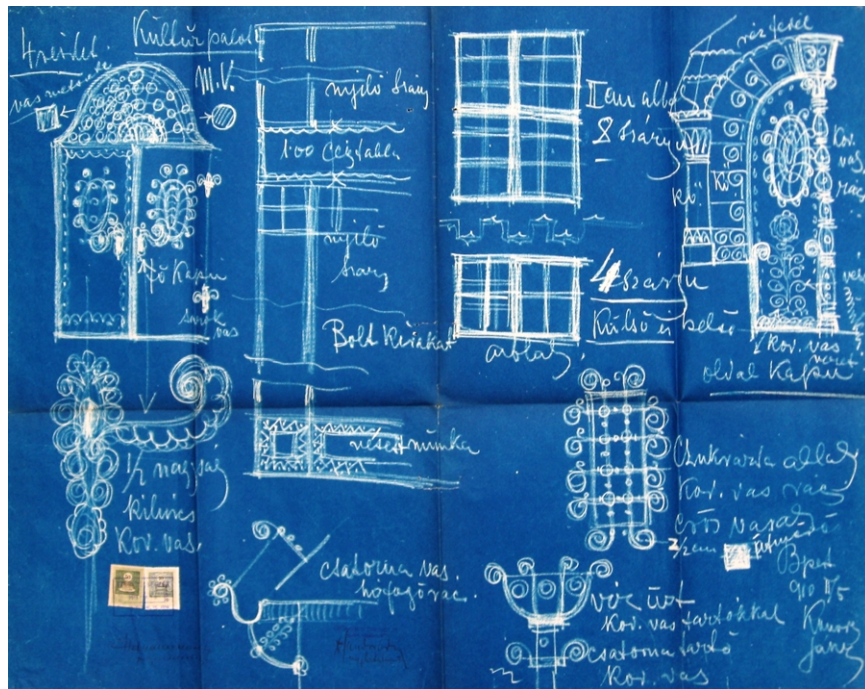
10. kép

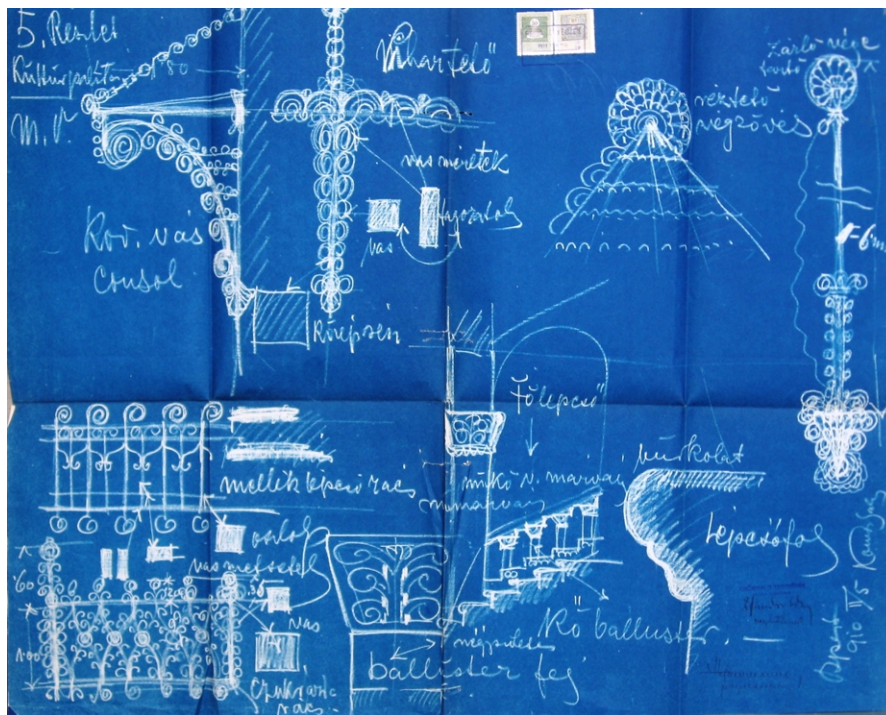
11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

A KIVITELEZETT MUNKÁK

A *főbejárati ajtók* (aranyozott?) bronzrácsei elegánsan illeszkednek a fekete gránitlapokkal burkolt pillérek által közrefogott, feketére festett tölgyfaajtókhoz (15, 16. kép). A Forreider és Schiller által – a marosvásárhelyi Kultúrpalotára – készített díszműkovács munkák közül ezek a rácsok hangsúlyozzák leginkább a szecesszió gondolatvilágát.

A költségvetési minta leírásaiból következtethetünk a megmunkálás módjára, mely szerint kovácsolt bronzból fog készülni. A rács szerkezeti felépítését tekintve szimmetrikus, a fő tengelyt egy díszes, leveles növényi szár alkotja, amely felül dúsan szerteágazik (17. kép). A szár két oldalra egymásba kapaszkodó, leveles, kacsos indákat ont magából, melyek végein különböző mintájú virágfej helyezkedik el (19, 20, 21. kép). Összességében a stilizált növényi díszítőmotívum jellemzi, amely a szecesszió vasművességében a legkorábban jelentkezett.⁴⁹

Az ajtók kilincse és kopogatója (22. kép) is figyelemre méltó alkotások. A domborított tulipános alapfelületre egységesen illeszkedik a tömör öntött rézkilincs és kopogató. Ebben az esetben érzékelhető, hogy a műlakatosság nem alkalmazkodott az építészet megoldásaihoz, mert nem azokat a motívumokat viseli magán, mint az épület.

A bronzrácsonál jól megfigyelhető, hogy nem helyben voltak kivitelezve. A Budapesten elkészített rácsokat utólag hegesztéssel és átbújtatással illesztették az ajtókhoz. Néhol pedig ha a kész munkából kivágtak, ha nem fért be a üres felületbe (18. kép). A kilincsek és a kopogatók pedig az ajtó rézvereteinek szerves egységeként mutatkoznak. Tehát nem egyértelmű, hogy ez utóbbiak kivitelezője.

A *zeneiskola kétszárnyú, bejárati kovácsoltvas kapuját* indás, virágmotívumos faragott kő keretezi (23, 25. kép). Bernády, az említett levelében, utalást tesz arra is, hogy e kapun lényeges változtatások történtek az eredeti tervekhez képest, ezért a kért ár – 1800 korona – megadható. E kapu bal alsó sarkában a „Forreider és Schiller Budapest” jelzés látható (24. kép), amely a többnyire cég más kapuin is megjelenik.

A kapu csak részben igazodik a homlokzat szimmetrikus és nyugodt kiképzéséhez. Mérsékelt díszítettségében jelen van a ritmus, amelyet a díszítőmotívumok

⁴⁹Pereházy 1977, 11.o.

fokozatos megjelenítése idéz elő. A kapu felső része rögzített. Az alsó része, lentről felfele haladva egyre mozgalmasabb. Az alsó rész lapos, kialakítása kivágott, mintázata leveles, növényi szárat utánoz, melynek tetején egy rozetta helyezkedik el (26. kép). A kapu következő nagy egységének az alsó felét különböző méretű vasgolyók értelemszerű elhelyezése adja (27. kép). Felfele haladva néhol még jelen vannak a vasgolyók, de az üres teret, volutás minták töltik ki (28. kép). A következő vízszintes sor öt tetszetős szíve a legmegmunkáltabb és leglátványosabb (29. kép). E díszek érdekességét a szívben szív megoldás képezi. A felülvilágító is öt részre tagolódik, öt egyszerű tulipán közötti részt volutás alakzatok töltik ki.

A *vihartető* a kovács, a bádogos és az üveges munkáját egyesítő alkotás, amely a főbejárat fölött helyezkedik el (30. kép). Reprezentatív dísz a három stilizált, utcára néző egzotikus madár, amelyek az üvegtető láncát rögzítik a felső végénél (31. kép). A madár az öntés és a kovácsolás technikájával készült. (32. kép)

A *cukrárszdába* az eredeti tervek szerint félköríves *lépcsőkorklát* készült volna. (33. kép) Forreider a költségvetési mintában megjegyzi, hogy ehhez sablon szükséges. Valószínű, hogy a kivitelezés megkönnyítése miatt ez elmaradt (34. kép). Az 1910-ben készült részletrajzon látszik ennek a korklátnak a mintája, de kivitelben az is más formát kapott (35, 36. kép). A korklát kezdőoszlopain egy nagyméretű, a vihartető madarához hasonló egzotikus lény kapott helyet. A feje és a csőre a papagáj, míg a teste a páva tollazatát imitálja (37. kép).

Az *alagsor bejárati ajtaja* (38. kép) és a *zászlótartó* (39. kép) esetében minimális kovácsolási munkával találkozunk.

15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

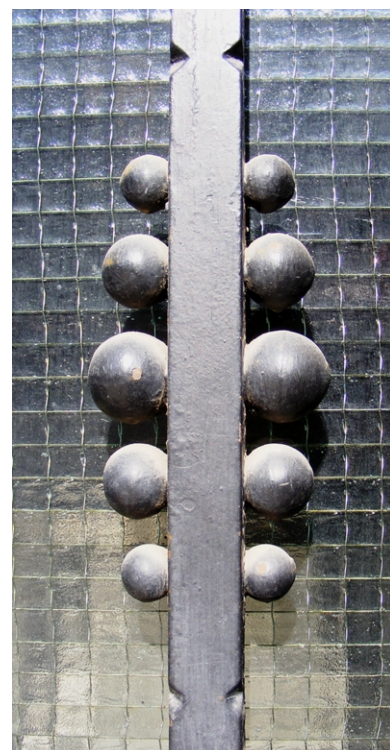
24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

28. kép

29. kép

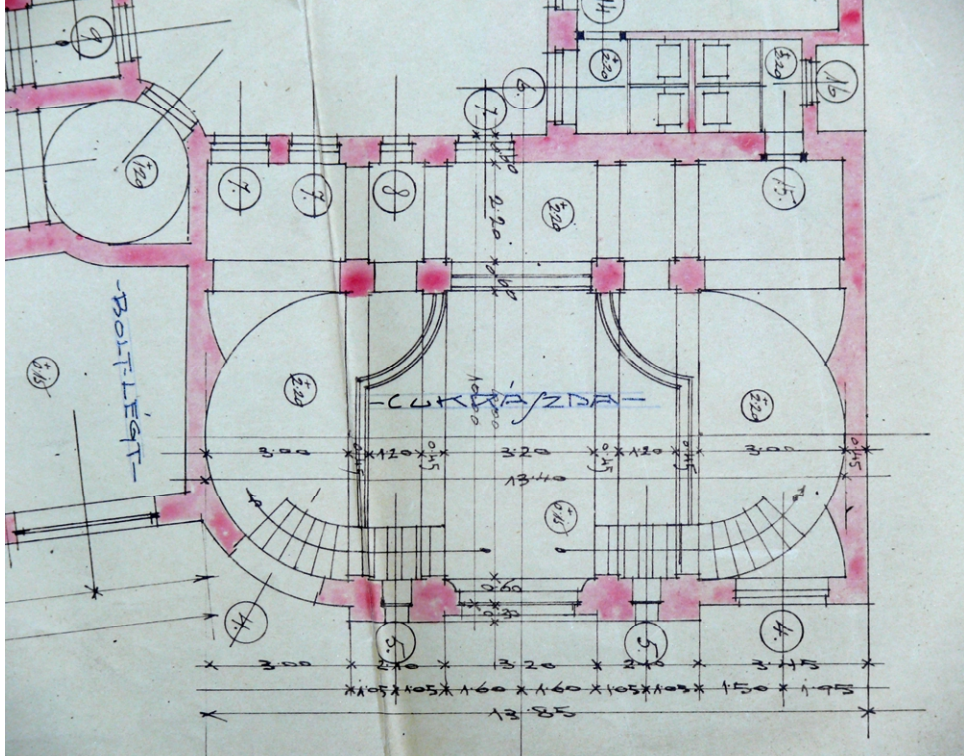
30. kép

31. kép

32. kép

33. kép

34. kép

35. kép

36. kép

37. kép

38. kép

39. kép

KÖVETKEZTETÉSEK

A Forreider és Schiller cég, avagy személyesen Forreider József munkái a marosvásárhelyi Kultúrpalotán igazi bravúrnak tekinthetőek. De részben talán nem is meglepő, hogy a vidéki város díszműkovács munkáit Budapest egyik legmegbecsültebb lakatos cége készítette el, ha az épület kivitelezésének igényességére, a neves tervezők, építkezési vállalkozók és a belső díszítések alkotóira gondolunk. Másrészt pedig a nagybányai színház pár egyszerűnek mondható szecessziós rácsát leszámítva Erdély területén – a kutatás jelenlegi állása szerint – nem ismerünk más, neki tulajdonítható lakatosmunkát.

Az épület röviden ismertetett díszműkovács munkái a fém, mint anyag gazdagságát, alkalmazásának lehetőségét mutatják be. Találkozunk a vas, a bronz és a réz megmunkálásával, kihasználva mindegyiknek azt a tulajdonságát, ami a legjobb, vagy amire a legalkalmasabb. A munkák díszítésének formavilága is változatos. A bronzrácsok a szecesszió szerteágazó, stilizált növényi gondolatvilágára hívják fel a figyelmünket, a zeneiskola bejárati kapuja a magyaros szecesszió remek példáját adja a szív és a tulipán motívumainak használatával. A cukrászda lépcsőkorlátja a népi és a távol-keleti elemeket enyhe hatásának társításával volt kialakítva. A zászlótartó és az alagsorba vezető nyílások kapui a funkcionalitást figyelembe véve az egyszerűségekre hagyatkozva készültek.

E dolgozat inkább irányokat mutat e téma további kutatására, ezért végleges következtetéseket még nem lehet levonni. Behatóbb és részletesebb elemzések szükségeltetnek, hogy e munkákat stíluskritikai alapon és egy esetleges anyagvizsgálatnak alávetve összevegyük az épület többi fémdíszítésével⁵⁰, hogy szétválaszthassuk és megállapíthassuk a tényleges kivitelezőket, műhelyeket. Továbbá feladat marad Marosvásárhely ide vonatkozó korabeli sajtóanyagának az áttekintése, lévén, hogy a pár évvel korábban felépülő városháza esetében a lakosok a helyi iparosok munkáltatását szorgalmazták. Ugyanakkor fontosnak tartjuk e fémdíszítések részletesebb leírását és Forreider József más munkáival való összevetését.

⁵⁰ További megvizsgálandó lakatosmunkák: a földszinti előcsarnok oszlopainak élvédő burkolatai és fejezetei, az ajtók kilincsei, a megyei könyvtár bejáratánál levő kerítés és kapu és néhány ablak kovácsoltvas rácsa.

FORRÁSOK

LEVÉLTÁRI

Maros Megyei Állami Levéltár (MMÁL)

Marosvásárhely Polgármesteri Hivatalának Építési Iratai. Kultúrpalota: 109-es leltári szám; 9-es fond; 161, 164-167, 207, 259, 260-as iratcsomók.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Cégbíróság, fondfőcsoport: VII., fond: 2, állag:e.

T/27/50/1, Cg 3433 Forreider és Schiller cég iratai

IX. ker. Ált. Közigazgatási Iratok, fondfőcsoport: IV, fond: 1478, állag: a

32434/1915 (IX. ker.)

22904/932 (IX. ker.)

IX. Kerület Iparlajstroma, fondfőcsoport IV., fond:1478, állag: c

4. kötet (1902-15)

5. kötet (1915-1919)

45. kötet (1896-1909)

46. kötet (1910-1919)

SAJTÓ

Magyar Lakatosmesterek Lapja (MLL), Budapest, 1907-es évfolyam

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bernády 1913:** dr. Bernády György: *A marosvásárhelyi Közművelődési Ház*. In. *Magyar Iparművészet*. Budapest, 1913.
- Dușa 1970:** Dușa, Traian: *A Tîrgu-Mureș-i Kultúrpalota*. Bukarest, Editura Meridiane, 1970.
- Gellér 1999:** Gellér Katalin: *A gödöllői művésztelep vezető mestereinek tervei a marosvásárhelyi Kultúrpalota számára*. In. *Ars Hungarica* 1999/2. Szerk. Tímár Árpád.
- Keresztes 2000:** Keresztes Gyula: *Marosvásárhely szecessziós épületei*. Marosvásárhely, 2000, Difprescar Kiadó.
- Kovács 1999:** Kovács Etelka: *A marosvásárhelyi Kultúrpalota homlokzattervei*. In. *Ars Hungarica* 1999/2. Szerk. Tímár Árpád.
- Pereházy 1977:** Pereházy Károly: *A szecesszió vasművességének formái és mesterei a fővárosban*. In. *Művészettörténeti értesítő*. XXVI./1. Akadémiai Kiadó, 1977.
- Pereházy 1982:** Pereházy Károly: *Magyarországi kovácsoltvas-művesség*. Bp. Corvina Kiadó, 1982.
- Pereházy 1983:** Pereházy Károly: *Kovácsoltvas-művesség*. In. *Régiségek könyve*. Szerk. Voit Pál. Bp., Gondolat Kiadó, 1983.
- Pereházy 1984:** Pereházy Károly: *Az európai kovácsoltvas-művesség története*. Képzőművészeti Alap. Kiadóváll., 1984.
- Pereházy 1986:** Pereházy Károly: *Stílus és technika a kovácsoltvas-művességben*. Bp., Műszaki Könyvkiadó, 1986.
- Pereházy 1989:** Pereházy Károly: *Forreider József vasműves iparművész*. In. *Építés – építészettudomány*. Szerk. Szabó János. XX. Köt. 3-4. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Várallyay 2006:** Várallyay Réka: *Komor Marcell Jakab Dezső*. Budapest, Holnap Kiadó, 2006.

KÉPEK JEGYZÉKE

- 1.kép: a Kultúrpalota főhomlokzata
- 2.kép: a Kultúrpalota oldalhomlokzata
- 3.kép: Forreider József arcképe (MML, 1907. febr. 25., 4. o.)
- 4.kép: Forreider József és Schiller Rezső aláírása (Forreider kézírása, MMÁL, 9/164/441.)
- 5.kép: a Forreider és Schiller cég reklámja (MML, 1907.)
- 6-7. kép: Forreider és Schiller levele dr. Bernády Györgyhöz (MMÁL, 9/164/440-441)
8. kép: a főhomlokzat terve, 1910. januárja (MMÁL, 9/167)
9. kép: a főhomlokzat terve (részlet), 1910. január (MMÁL, 9/167)
10. kép: a főhomlokzat terve (részlet), 1910. szeptember (MMÁL, 9/207/152.)
11. kép: az oldalhomlokzat terve, 1910. január (MMÁL, 9/207/169.)
12. kép: az oldalhomlokzat terve (részlet), 1910. január (MMÁL, 9/207/169.)
- 13-14. kép: részletrajzok a lakatosmunkához, 1910. január (MMÁL, 9/167)
- 15-16. kép: a főbejárat rácsa
- 17-21. kép: a főbejárat rácsa (részlet)
22. kép: a főbejárat öntött kilincse és kopogtatója
23. kép: a zeneiskola kovácsoltvas kapuja
24. kép: a zeneiskola kovácsoltvas kapujának bal alsó sarkában levő jelzés „Forreider és Schiller Budapest” felirattal
25. kép: a zeneiskola kovácsoltvas kapujának kilincse
- 26-29. kép: a zeneiskola kovácsoltvas kapuja (részlet)
30. kép: a főbejárat négy bejárata és a felette levő vihartető (Marquise üvegtető)
- 31-32. kép: a vihartető madármotívumos díszítése
33. kép: a cukrászda alaprajza, 1910
34. kép: a cukrászda a 2009 tavaszán (felújítás alatt)
- 35-37. kép: a cukrászda kovácsoltvas korlátja és díszei (részlet)
38. kép: a főhomlokzat alagsori lejárójának ajtaja
39. kép: a főhomlokzaton levő zászlótartó

FÜGGELÉK

I. melléklet

MMÁL, 9/164/440-441.

A Forreider és Schiller cég ajánlata a Marosvásárhelyi Kultúrpalota néhány lakatos munkájának a kivitelezésére

Budapest, 1912. július hó 20

Ő méltósága Dr. Bernády György udvari tanácsos Marosvásárhely szabad királyi város polgármester úrnak

Marosvásárhely

Tiszteletteljesen van szerencsénk Méltóságod értesíteni hogy a helyszínen épülő Kultúrpalota építkezésének vállalkozója Grünwald és Schiffer cégtől cégtől felszólítást kaptunk, s mi pedig ajánlatot adtunk be az alant jelzet oly természetű munkákra melyeket itt Budapesten adott méretek után becsülettel elkészíthetünk, mint jelzem becsülettel azért használom mert úgy látszik hogy azon idő melyet említettek szállításra oly kevés, hogy azt ideálisan megvalósítani lehetetlenség, s ez az esetleges megbízatás elfogadását lehetetlenné teheti.

Cégünk különben ezen munkálatokat szintén készíteni szeretné annál is inkább mert külső dolgok, és hogy a kovácsolt fémbe bevihető munkatechnikának a jelen magaslatát Marosvásárhely városában is hirdethetnénk.

Igaz azonban hogy Méltóságod tán ily velünk való érzése még nem elég hasznos ahhoz hogy ez valóra is válhasson, mert hátra van még egy másik főtényező, ez pedig a Generál vállalkozó, ezek pedig Budapesti ismeretek szerint ridegek ilyesmivel szemben, mert ott a számok beszélnek?

Mindezek eloszlatása szerintünk Méltóságodnak csak egy óhaj kifejezésében kerülnének s mi célunk kölcsönös megleléssel odább vinnénk esetleg teljesen célhoz jutnánk, s ha mindennek ellenkezője következne be ekkor is vigasztalna azon tudat hogy mi emberileg lehetséges sőt üzleti szempontból kívánatos, mind meglett téve s nem vádolhatna senki azzal hogy ezek is élhetetlen magyar iparosok.

Alantiakban felsorolva azon munkák melyekre ajánlatot adtunk
4 db. tölgyfaborított fakapuk bronz betétrácsokkal és bronz szegélyezések
ugyanaz de bronz helyett kovácsolt vasból készítve
1 " kétszárnyú rácsos vaskapu díszkovácsolva
1 " Marquise üvegtető az utcára kapunyílás felett
3 " zászlótartó kovácsolt vasból
cka 20 fmtr Erkély rács cukrászdában

Ezzel magunkat Méltóságod további szíves jóindulatában ajánlva maradtunk,

Mély hazafiúi tisztelői
Forreider és Schiller

II. melléklet

MMÁL, 9/164/434.

Dr. Bernády György beszámolója az asztalos és lakatos munkák változásairól

Tekintetes Városi Tanácsnak

Helyben

8033/912 sz. megkeresésére vonatkozó iratok visszaadása mellett tisztelettel jelentem, hogy a Grünwald testvérek és Schiffer cégnél a közművelődési ház asztalos stb. munkái egységárának megállapítása ügyében eljártam, s nevezett cég képviselőjével Dr. Sándor úrral következőleg állapodtam meg Jakab Dezső műépítész úr jelenlétében:

1. Dr. Sándor úr tudomásul vette, hogy a f. hó 24-én kelt költségvetésük 2,3,5,6,7,8,9,10,11,15,16 és 17 számú tételei alatt meg ajánlott egységárakat változatlanul elfogadtuk. A tárgyalás rendén azonban kikötöttem azt, hogy a 2 tétel alatti üvegfalak nyitható szárnyakkal készíttessenek el.
2. Az 1. alatti ajtók az eredeti költségvetésben vas rácsokkal terveztettek.
A vas helyett bronz rács készül.
Schiller és Vorreider budapesti lakatosok árajánlata szerint a vasrács ajtónként 500 korona a bronz rács pedig 1250 korona.
Erre való tekintettel az eredeti ár arányosan felemelendő volt. A megállapodás szerint a 4 db. ajtó ára egyenként 1800 korona összesen 7200 korona.
3. A 4 és 13 tétel alatti kovácsolt vaskapu eredeti tervein Jakab műépítész szerint lényeges változtatások eszközöltettek, azért a kért ár megadható. A megállapodás szerinti egységár tehát 2200 illetve 1800 korona.
4. A 14 tétel szerinti lépcsőrács egységára marad a régi folyóméterenkénti 21 korona. Ebbe hosszas vitatkozás után nyugodtak bele.
5. A 12. tétel alatti kapu elhagyását jelezve Jakab Dezső műépítész úr komolyan kérte tőlem azt, hogy a kapu építéséhez a tekintetes városi tanács hozzájárulását eszközöljem ki. Ezen kérés alapján miután a követelt egységár nem túl magas a kapunak 1900 korona egységár ellenében való megépítéséhez hozzájárultam.

Megjegyzem még azt, hogy az elől említett költségvetésben felsorolt lakatos munkákat a 14 tétel alattiak kivételével a Jakab Dezső műépítész úr kérésére létrejött megállapodás szerint a vállalkozó cég a budapesti Schiller és Vorreider céggel köteles elkészíttetni.

Maros-Vásárhely szabad királyi város polgármesterétől 1912. évi augusztus hó 5-én.

Bernády György
polgármester